

IVAN KUKULJEVIĆ U DALMACIJI 1854. I 1856. GODINE: SPOMENICI SREDNJOVJEKOVLJA KAO UPORIŠTE HRVATSKOGA NACIONALNOG IDENTITETA

Ivana MANCE
Institut za povijest umjetnosti
Zagreb, Hrvatska

UDK: 930(497.5)-05 Kukuljević Sakcinski, I.
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 9. travnja 2015.

Ivan Kukuljević Sakcinski (1816. – 1889.) Dalmaciju će posjetiti u dva navrata, sredinom šestog desetljeća 19. stoljeća, 1854. i 1856. godine. Tijekom ta dva studijska boravka izgradit će sliku njezina kulturno-povijesnog naslijeđa koja će predstavljati značajnu promjenu u dotadašnjem historiografskom i antikvarnom interesu za dalmatinsku prošlost i njezine spomenike. Kukuljevićevo tendenciozno protežiranje srednjovjekovlja kao povijesne baštine od nacionalnog prioriteta suprotstavlja se zadugo dominantnoj predodžbi kulturno-povijesnog identiteta Dalmacije utemeljenog na kultu antičkoga naslijeđa. Ta bitna promjena u stavu prema dalmatinskoj prošlosti i njezinim prežiticima u ovome se tekstu interpretira i postavlja u povijesni kontekst, naglašavajući njezinu izravnu motiviranost težnjom za uključivanjem Dalmacije u proces hrvatske nacionalne integracije.

Ključne riječi: Ivan Kukuljević Sakcinski, Dalmacija, srednjovjekovna kulturna baština, kult antike, nacionalni identitet, kulturna povijest.

Slika Dalmacije koju će si Ivan Kukuljević Sakcinski predočiti tijekom svoja dva posjeta toj regiji sredinom šestog desetljeća 19. stoljeća predstavlja značajnu promjenu u dotadašnjem historiografskom i antikvarnom interesu za dalmatinsku prošlost i njezine spomenike.¹ Vođen sviješću koja se nedvojbeno

¹ O putovanjima Ivana Kukuljevića u Dalmaciju svjedoče njegovi vlastiti izvještaji što ih je podnosio Društvu za povjesnicu jugoslavensku i starine, dopisi u dnevnim novinama te putni dnevnik koji je vodio za putovanja u Dalmaciju i Italiju u jesen i zimu 1856. i 1857. godine, a na temelju kojih će sedamnaest godina kasnije objaviti i putopis *Putne uspomene*. Osim u *Arhivu*, časopisu Društva za povjesnicu jugoslavensku i starine, svoje će izvještaje o putovanjima, kao informaciju od ne samo stručnog nego i općeg javnog značaja, Kukuljević istovremeno objavljivati u dnevnim i drugim novinama te kao samostalne separate. U ovom se članku koriste sljedeći izvori; rukopisna građa: *Dnevnik s putovanja u Dalmaciju i Italiju 1856./1857.*, bilježnice 1. i 2. (numeracija dvostranačna), fond Ivana Kukuljevića, Gradski muzej Varaždin; tiskani izvori: "Izvestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854. Čitano na skupštini Društva za povjesnicu jugoslavensku i starine 24. travnja tekuće godine (1855.)", *Neven*, 17, Zagreb, 1855., 261 – 270 i

treba definirati kao nacionalna, Kukuljević će obrazovati pogled na Dalmaciju kao kolijevku hrvatske nacionalne prošlosti, odnosno identitetsko ishodište naroda čija opstojnost nadilazi granice imenovane regije. Kukuljevićevo viđenje Dalmacije utoliko odražava nacionalno-integracijske procese u specifičnim društveno-političkim okolnostima na tlu ondašnjih hrvatskih zemalja, ali istovremeno otkriva i podrijetlo posebnoga znanstvenog interesa koji će još dugo nakon Kukuljevićeva doba zaokupljati hrvatsku povijest, arheologiju i povijest umjetnosti. Ponajprije, to se odnosi na tendenciozno protežiranje srednjovjekovlja kao povijesne baštine od nacionalnog prioriteta, koju će Kukuljević prvi promatrati u naglašenoj konkurenciji spram antičkoga naslijeđa kao zadugo dominantnog oblika istraživačkog interesa za dalmatinsku prošlost, ali i na određeni pristup povijesnoumjetničkoj identifikaciji spomenika općenito, čija će znanstvena korekcija trajati do današnjih dana. Polazeći dakle od zanimanja za povijesnu genezu povijesnoumjetničkog znanja, u ovom će se tekstu podrobnije analizirati i objasniti Kukuljevićeva povijesna imaginacija Dalmacije i njezinih spomenika, s obzirom na do tada prevladavajući interes za baštinu te regije, ali i u kontekstu programa hrvatske nacionalne integracije, odnosno pripadajućih mu idejnih sastavnica u čiji se ideološki okvir njegova imaginacija nužno treba smjestiti.

STATUS ANTIČKE BAŠTINE

Antička baština Dalmacije svoj je ugled stekla u vremenu u kojem nacionalni sentiment još nije predstavljao temeljnu motivaciju povijesnih istraživanja. Premda će svijest o regionalnom povijesnom kontinuitetu nesumnjivo poticati prvi naraštaj lokalnih antikvara i pisaca o antičkom razdoblju dalmatinske prošlosti,² a koji se javlja u vrijeme klasicizma i njegovih romantičarskih odvjetaka, institucionalizacija istraživanja i konzervacije antičkih spomenika u prvoj polovini devetnaestog stoljeća neće imati nacionalni ideološki predznak. Za vrijeme relativno brzih izmjena austrijske i francuske uprave u jadranskom bazenu antička će se baština

18, 277 – 282; “Iz Dubrovnika, 18. listopada”, *Neven*, 10, Zagreb, 1856., 304; “Izvestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine”, *Arhiv za povijesnicu jugoslavensku*, 4, Zagreb, 1857., 305 – 392; *Putne uspomene iz Dubrovnika, Arbanije, Krfa, Italije*, Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1873.

² Usp. Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, “Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 18, Split, 1970., 145 – 159; Marko ŠPIKIĆ, “Život i djelo antikvara Ivana Josipa Pavlovića-Lučića”, *Peristil*, 51, Zagreb, 2008., 47 – 70; M. ŠPIKIĆ, “Nastanak povijesnog spomenika i problem geneze hrvatske povijesti umjetnosti u prvoj polovici 19. stoljeća”, *Zbornik II. kongresa hrvatskih povijesničara umjetnosti*, ur. Irena Kraševac, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2007., 21 – 25.

jasno izlučiti kao simbolički kapital imperijalne moći; u kratkotrajnim epizodama austrijske (1797. – 1806.) pa francuske vladavine (1806. – 1813.) istraživanje i zaštita antičkih spomenika prvi će puta postati zasebnim resorom središnje državne uprave, upošljavajući i prve lokalne arhitekta i antikvare u funkciji konzervatora³ te općenito doprinoseći razvoju javne rasprave o pristupima konzerviranju i restauriranju antičkih starina na dalmatinskom tlu.⁴ Intenzivna državna skrb za dalmatinske spomenike uslijedit će međutim tek s nastupom druge austrijske uprave. Od trenutka posjeta Franje I. Dalmaciji 1818., koji u pratnji osobnog antikvara Antona Steinbüchela obilazi lokalitete i privatne zbirke numizmatičkih i drugih starina, dalmatinska antička baština postaje prioritetnom sastavnicom austrijskog, odnosno carskoga kulturnog nasljeđa.⁵ U nadolazećem će razdoblju

³ Prema arhivskim podacima, konzervatorska se služba u Dalmaciji osniva još početkom stoljeća, za vrijeme prve austrijske uprave, kada predsjedništvo Vlade za Dalmaciju i Albaniju 1805. imenuje Ivana Luku Garagnina ml. (1764. – 1841.) konzervatorom antičkih spomenika u Dalmaciji. Unatoč kratkom trajanju njegove službe, Ivan Luka intenzivno je prikupljao i od privatnih antikvara otkupljivao arheološki materijal za zbirku Carskog kabineta starina, a započeo je i iskapanja u Solinu koja su, osim primarne funkcije punjenja carske zbirke, barem u nakani imala i istraživački karakter. Usp. Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, “Počeci zaštite spomenika”.

⁴ U okviru temeljitih društvenih reformi što će ih provesti kratkotrajna francuska uprava velika će pažnja biti posvećena graditeljstvu, odnosno urbanom planiranju; rušenje starih gradskih zidina i utvrda, izgradnja komunalne infrastrukture i civilne arhitekture bitno će promijeniti dotadašnju sliku dalmatinskih gradova, pri čemu francuske vlasti neće pokazivati odviše respekta za kulturno-povijesne spomenike ranijih razdoblja, izuzev antičkih. U tim će rekonstrukcijskim pothvatima antička baština predstavljati apsolutnu vrijednost, potičući definiranje stavova o njezinoj konzervaciji i prezentaciji. Jedan od prvih dokumenata koji svjedoči o toj temi nastat će iz pera Pietra Nobilea (1774. – 1854.), tršćanskog, kasnije i bečkog “dvorskog” arhitekta, koji će, službujući i za francuske i za austrijske uprave, kao rimski đak pronositi nove ideje o načinu konzerviranja, restauriranja i prezentacije antičkih spomenika. Spomenuti spis nastao je 1813. godine i naslovljen je kao Projekt za arhitektonske starine Ilirije (*Projet relatif aux Antiquités Architectoniques d’Illyrie*), a u njemu se u sedamnaest točaka francuskoj upravi predlaže ustrojavanje arheološke i muzejske službe, odnosno daje nacrt jedne čitave politike spomeničke zaštite. Usp. Marko ŠPIKIĆ, “Od arheologije do kulturne politike: Pietro Nobile i dalmatinski spomenici”, *Peristil*, 50, Zagreb, 2007., 195 – 208; Marjan BRADANOVIĆ, *Istra iz putnih mapa Pietra Nobilea*, Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 15, Zagreb, 2013. O urbanističkim intervencijama i arhitektonskim projektima s obzirom na odnos prema zatečenoj graditeljskoj baštini u Splitu i Dalmaciji u vrijeme francuske uprave usp. Stanko PIPLOVIĆ, “Graditeljstvo u Dalmaciji u vrijeme francuske uprave”, *Adrias*, 18, Split, 2012., 75 – 102; Duško KEČKEMET, “Marmontov plan izgradnje splitske obale”, *Adrias*, 4-5, 1993. – 1994., 147 – 166; D. KEČKEMET, “Marmontov i Mazzolijev plan zgrada na splitskoj obali”, *Adrias*, 18, Split, 2012., 155 – 163.

⁵ Steinbüchel u svojim izvještajima otvoreno govori o Saloni kao potencijalnim “austrijskim Pompejima”. O posjetu Franje I. Dalmaciji i djelovanju Carskog kabineta za starine usp. Marko ŠPIKIĆ, “Anton Steinbüchel i začetak novoga doba u proučavanju dalmatinskih starina”, *Baština*, 33, Split, 2006., 171 – 184; M. ŠPIKIĆ, *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1950. godine*, Leykam International, Zagreb, 2009., poglavlje “Car Franjo I. u Dalmaciji i početak institucionalne zaštite dalmatinskih spomenika”, 86 – 90.

započeti i prva sustavna, subvencionirana arheološka istraživanja u Splitu i Saloni, kao i izgrađivanje lokalne institucionalne infrastrukture namijenjene istraživanju, sabiranju i prezentaciji antičkih spomenika na čelu s Arheološkim muzejom u Splitu.⁶ Organizirano bavljenje Dvora antičkom baštinom u južnim pokrajinama odražavalo je, dakako, osim znanstvenog interesa Carskog kabineta starina, i politički rezon multinacionalne države u predožujsko doba;⁷ upravo u tom povijesnom trenutku bavljenje vlastitom kulturnom baštinom zauvijek će prestati biti izrazom intelektualnog entuzijazma pasioniranih antikvara i polihistora i postat će jednim od temeljnih alata nacionalno poimanog domoljublja. U okrilju carskog pokroviteljstva stasat će tako i antikvarna djelatnost regionalnih kulturnih elita u Dalmaciji, koje će u antičkoj prošlosti tražiti uporišta za vlastitu kulturnu samosvijest. U momentu kada će ideološke pozicije po pitanju nacionalne opredijeljenosti Dalmacije dobiti jasnije obrise, ljubav prema antici i antičkim starinama više se neće moći jednoznačno prepoznavati kao štovanje univerzalnih, kozmopolitskih vrijednosti; generacija hrvatskih preporoditelja u kultu će antike jasno očitavati ideologiju koja se protivi uključivanju Dalmacije u domenu hrvatskoga nacionalnog identiteta, a koja će se još tijekom prevratnoga ožujskog doba izlučiti kao među građanstvom dominantno slavo- odnosno italodalmatinsko političko opredjeljenje.⁸

⁶ Inicijativa za osnutak Muzeja starina (današnji Arheološki muzej) u Splitu kao istraživačke ustanove koja bi sustavno skrblila za dalmatinsku antičku baštinu potekla je od cara Franje I., odnosno njegova ravnatelja Carskog kabineta A. Steinbüchela 1819. godine, koji je u suradnji s prvim ravnateljem muzeja Carlom Lanzom razradio program te institucije, čija je djelatnost obuhvaćala raspon od istraživanja i arheoloških iskapanja do konzervacije i prezentacije nalaza. Carlo Lanza (1778. – 1834.) rođeni je Talijan koji se, pridruživši se francuskoj vojsci kao mladi liječnik, 1806. djenuo u Dalmaciju odnosno Split, gdje se trajno nastanio i posvetio antikvarnim i arheološkim istraživanjima. Usp. Marko ŠPIKIĆ, "Carlo Lanza, prvi ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu", *Baština*, 34, Split, 2007., 373 – 388.

⁷ Joseph von Arneth, nasljednik Steinbüchela na funkciji voditelja C. k. Kabineta za numizmatiku i starine, tijekom 1846. poduzima put od Donje Austrije do Dalmacije, između ostalog i da bi posvjedočio novim arheološkim iskapanjima u Saloni. U putopisu koji objavljuje 1849. (*Reise-Bemerkungen grössentheils archäologischen Inhalts von Vindobona über Tergeste nach Salona im Jahre 1846*) Dalmacija i njezina antička baština predstavljeni su kao južnjački, mediteranski kulturni temelj velikoga austro-njemačkog Carstva. Usp. Marko ŠPIKIĆ, *Francesco Carrara. Polihistor, antikvar i konzervator (1812. – 1854.)*, Književni krug Split, Split, 2010., 52 – 54; Constantin WURSBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, Wien, Bd.1, 1856., 67 – 68. O percepciji Dalmacije u kontekstu carske politike teritorijalnog i kulturnog imperijalizma usp. i Konrad CLEVING, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, R. Oldenbourg Verlag München, München, 2001., 345 – 347.

⁸ O nacionalno-integracijskim procesima u Dalmaciji u predožujskom razdoblju zaključno sa 1848., odnosno 1849. godinom usp. nav. djelo Konrada CLEVINGA, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung*.

SREDNJOVJEKOVLJE KAO BAŠTINA OD NACIONALNOG PRIORITETA

Imajući dakle na umu ideološki predznak antičke baštine koji je podrazumijevao spregu dalmatinskoga regionalnog ponosa i imperijalne moći, Kukuljevićevo posezanje za srednjovjekovnim temama nametnulo se kao očekivana protuteža. Kulturno-povijesni identitet pokrajine za koji će se za svojih putovanja u Dalmaciju 1854. i 1856. godine, ali i nadalje živo zalagati imat će jasnu ideološku poruku, nastojeći afirmirati one baštinske sastavnice koje će izravno signalizirati hrvatsku nacionalnu pripadnost Dalmacije. U središtu Kukuljevićeva interesa za njezinu kulturno-povijesnu baštinu naći će se tako srednji vijek kao tada općeprihvaćeno ishodište povijesnog identiteta svake nacije; u slici pokrajine što ju Kukuljević nastoji predočiti i samome sebi i širokom općinstvu srednjovjekovni će spomenici prvi puta dominirati u njezinu povijesnom pejzažu.

Kukuljevićevo isticanje srednjovjekovlja kao povijesnog temelja hrvatskoga državnog suvereniteta nedvojbeno je trebalo parirati i mitskim glorifikacijama srpske srednjovjekovne države, ideološkom argumentu kojim su se vodeće osobe pravoslavne intelektualne elite u Dalmaciji također rado služile u pobuđivanju svijesti o srpskoj nacionalnoj pripadnosti među pravoslavnim pučanstvom.⁹ Kukuljevićev odnos prema srpskom nacionalnom identitetu u Dalmaciji međutim postat će naglašeno osjetljiv tek u godinama nakon revolucije, odnosno tijekom prve polovine šestog desetljeća kada srpska nacionalna ideja teži prerasti u velikosrpski program integracije svih južnoslavenskih naroda, stječući svoje pristaše i u krugovima hrvatskih preporodno orijentiranih intelektualaca u Dalmaciji.¹⁰ Odjek Karadžićevih teza o srpskom identitetu štokavice u tim će godinama Kukuljevića navesti da osobitu pažnju posveti

⁹ Proglas srpskom narodu objavljen na Đurdevdan 1848. u *Srbsko-dalmatinskom magazinu* iz pera urednika, pravoslavnog svećenika i budućega dabrobosanskog metropolita Đorđa Nikolajevića pruža primjeran uvid u ideologiju srpskoga nacionalno-integracijskog procesa u Dalmaciji, u kojoj i ideja srpske srednjovjekovne države predstavlja bitno uporište nacionalne povijesne svijesti. Usp. i Konrad CLEVING, *Staalichkeit und nationale Identitätsbildung*, 302 – 308.

¹⁰ Skupina hrvatskih intelektualaca koja je u prvoj polovini pedesetih prihvatila nacionalno-jezičnu klasifikaciju Vuka Karadžića i općenito u srpskoj nacionalnoj ideji težila prepoznati identitet koji bi, kao zamjena za ilirski, mogao ujediniti sve južnoslavenske narode, nije bila ograničena samo na Dalmaciju; osim Mihovila Pavlinovića, Luke Botića, Natka Nodila i drugih iz Pavlinovićeva kruga, srpsku nacionalnu ideju prije svega afirmirali su istaknuti intelektualci poput Imbre Ignjatovića Tkalca, Andrije Torkvata Brlića i Matije Bana. Usp. Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.*, Zagreb, 1980., 90 – 119; Vlasta ŠVOGER, *Ideali, strast, politika. Život i djelo Andrije Torkvata Brlića*, Hrvatski institut za povijest i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2012., 37, 111 – 135.

pitanju jezičnog identiteta dalmatinskog pučanstva,¹¹ pa se i njegova kulturna “ofenziva” preimenovanja Dalmacije u prostor hrvatskoga nacionalnog identiteta nedvojbeno treba i s tim okolnostima dovesti u vezu. Središnji poticaj Kukuljevićevom pohrvaćenju dalmatinskoga kulturno-povijesnog pejzaža međutim ipak treba tražiti u ideološkim silnicama koje su predstavljale političku većinu: predodžba srednjovjekovne Dalmacije prije svega je izravno konkurirala do tada prevladavajućoj slici dalmatinskoga kulturnog nasljeđa, izgrađenoj na kultu antičke prošlosti i klasičnih spomenika; ta slika, njegovana na podlozi regionalne kulturne svijesti, u razdoblju nakon 1848. više neće biti prihvatljiva nacionalnim ideološkim pozicijama.

S prethodnim istraživanjima dalmatinske baštine i uopće poviješću interesa za tu pokrajinu Kukuljević je bio dobro upoznat. Iako će intenzivnu intelektualnu razmjenu s istraživačima i sakupljačima svekolikoga, materijalnoga i pisanoga dalmatinskog blaga započeti tek u eri predsjedanja Društvom za povjesnicu jugoslavensku i starine (1850.) i obnašanja funkcije konzervatora za Hrvatsku i Slavoniju (1853.), povijesna i antikvarna istraživanja dalmatinske prošlosti poznata su mu na temelju literature daleko prije. Impozantan popis literature koju je konzultirao pišući svoj *Slovník* jasno pokazuje da Kukuljević ima tada najbolji mogući uvid u historiografsko i drugo štivo o Dalmaciji;¹² Kukuljević se izvrsno snalazi u povijesnim izvorima i starijoj historiografiji u rasponu od Konstantina Porfirogeneta i Tome Arhiđakona do Lučića, Freschota i Farlatija; služi se biografski i biobibliografski koncipiranim djelima od Marka Dumanića, Serafina Crijevića i Sebastijana Sladovića, preko Appendinija do njemu suvremenih leksikona, primjerice Ljubića i Carrare; dobro su mu poznati lokalni povjesničari i kroničari, kao i inozemni antikvari, arheolozi i putopisci – od Alberta Fortisa do svojih vlastitih suvremenika, koji se iz raznih dijelova Europe dolaze uvjeriti u slavu antičkog nasljeđa i etnografskih kurioziteta Dalmacije i njezinog zaleđa, poput primjerice Gardnera Wilkinsona uoči

¹¹ Polemika o hrvatskom jezičnom identitetu dalmatinskog pučanstva i dalmatinske književnosti jedna je od glavnih koje Kukuljević vodi s različitim sugovornicima tijekom pedesetih godina, o čemu svjedoči i njegova korespondencija i dnevničke zabilješke s putovanja u Dalmaciju 1856. Usp. Trpimir MACAN, “Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak Dalmacije”, *Historijski zbornik*, 27-28, Zagreb, 1974. – 1975., 81 – 87; Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u 19. stoljeću*, Svjetlost, Sarajevo, 1968., 267 – 271; Vinko VALČIĆ – Milan ŠKRBIĆ, “Geneza Ljubićeva ‘Ogledala’ u svjetlu razvitka nacionalnog pokreta u Dalmaciji”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 2, Zadar, 1960. – 1961., 170 – 195.

¹² Usp. Ivana MANCE, “Kukuljevićev *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*: povijest umjetnosti kao bibliografski univerzum”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32, Zagreb, 2008., 285 – 296; I. MANCE, *Zércalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2012., 107 – 148.

revolucije ili Düringsfieldove par godina kasnije. U trenutku posjeta Dalmaciji 1854. Kukuljević raspolaže okvirnim informacijama o najnovijim arheološkim istraživanjima Solina i Dioklecijanove palače; o recentnim solinskim iskapanjima i iznašašćima domoljubnog, ali ambicioznog italodalmatinca Francesca Carrare jamačno ga prvi informira Mijat Sabljar, koji se s Carrarom i upoznaje te s njime vodi intenzivnu prepisku u koju će se s vremenom uključiti i Kukuljević.¹³ Godine 1850. izlazi i Carrarina *Topographia e scavi di Salona*, djelo u kojem je sabrao svoja dotadašnja solinska istraživanja i koja je za Kukuljevića 1854. zasigurno apsolvirano štivo. Kukuljević je upoznat i s antikvarnim i arheološkim radom Carrarina najvećeg protivnika, dalmatinskog Talijana Francesca Lanze, također počasnog člana Društva za povjesnicu jugoslavensku i vlasnika najveće numizmatičke zbirke u Dalmaciji, kao i sa zaslugama arhitekta Vicka Andrića, istraživača i službenog konzervatora za Dalmaciju.

Svjestan istraživački povlaštenog statusa antičke baštine, kao i ideološke svijesti koja podržava predodžbu o Dalmaciji kao kozmopolitskom kulturno-povijesnom prostoru koji tobože nadilazi nacionalna određenja, Kukuljević u Dalmaciju odlazi s jasnim ciljem njezina preimenovanja u povijesni zavičaj hrvatskoga naroda. Uz prikupljanje podataka za *Slovník*, istraživanje hrvatske srednjovjekovne povijesti glavna je motivacija putovanja 1854., što jasno ističe i u uvodu izvještaja koje podnosi Društvu. Na tom je putu, kaže, imao “dvije poglavite svrhe”: “Prva bijaše sabirati izvore za povjestnicu naroda hrvatskoga od vremena došastja njegova u ove južne pokrajine, pa do padnutja kraljevstva narodnog, to jest do 12. vieka; a druga bijaše tražiti data za životopise umjetnikah jugoslavenskih. Nu pokraj ovih dviuh poglavitih svrhah nisam propustio mimogred svraćati pozornost i na ostale spomenike za povjestnicu i književnost hrvatsku, kao na rukopise, na knjige, na stare novce, na slike i na starinske zgrade.”¹⁴ Da pod pojmom izvora Kukuljević razumijeva i spomenike graditeljskog nasljeđa, urbane cjeline, pa i kulturni krajolik općenito, bit će jasno na temelju teksta koji slijedi u nastavku izvještaja, a koji u cjelini svjedoči upravo o pokušaju da se kulturni pejzaž Dalmacije prepozna kao spomenik nacionalnog srednjovjekovlja. Premda će taj pokušaj neminovno odražavati diskrepanciju

¹³ Tijekom 1851. i 1852. Kukuljević i Carrara izravno su razmjenjivali pisma; u Kukuljevićevoj ostavštini nalazi se šest pisama Carrare Kukuljeviću; prepiska je intelektualnog karaktera i donosi informacije o istraživačkom radu obojice (Carrara Kukuljeviću obećaje Grubišićev prijevod Katalinićeve historiografije, obavještava ga o vlastitim istraživanjima slavenskih pisanih spomenika u Bečkom državnom arhivu, traži od njega još par primjeraka prvog broja *Arkiva*, itd.). Arhiv HAZU, Fond Kukuljević, XV – 23/A – I – 16.

¹⁴ “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 17, Zagreb, 1855., 261.

između Kukuljevićeva “knjiškog” znanja i onog što mu se pruža pred očima, u osnovi on najavljuje novu epohu historiografije koja će literarnu povijest početi provjeravati aršinom empirijske spoznaje – iskustvom koje nude kulturni spomenici i drugi materijalni prežitci, koji su dugi niz stoljeća bili rezervirani za učena antikvarna istraživanja, a koji će se tek s početkom prosvjetiteljskoga doba početi intenzivno koristiti u funkciji povijesnih izvora za povijest nacionalnih zajednica i ključno uporište njihova identiteta.¹⁵ U tome epistemološkom obratu Kukuljević nije bio među posljednjima; u tekstu naslovljenom *Naša povijesna istraživanja*, raspravljajući o metodologiji povijesnih istraživanja, Kukuljević ustvrđuje: “Po mojem mnijenju je ovaj posljednji historički materijal isto tako važan ko i prvi i političko djelovanje jednoga naroda može se samo onda dobro ocieniti, ako se njegov socijalni i kulturni život poznaje, a to bez ovog posljednjeg historičkog materijala nije moguće. Mnogi pojav u političkoj historiji naroda nam je nepojmljiv, mi mu ne znamo uzroka, ako se neobazremo na ondašnje vjerozakonske, socijalne i kulturne odnošaje svih razreda naroda.”¹⁶

Najavljeni interes za ranosrednjovjekovnu hrvatsku povijest do 12. stoljeća Kukuljevića će nužno uputiti na pomnije razgledavanje spomeničke baštine i na putovanju 1854. on će doista pokušati očitati materijalne tragove zamišljenog razdoblja. Služeći se kvalifikacijom “iz vremena hrvatskih kraljeva”, Kukuljević će se svojski potruditi da u povijesnom krajoliku Dalmacije uspostavi memoriju ranog srednjovjekovlja, posjećujući lokacije i imenujući spomenike za koje vjeruje da predstavljaju baštinu od nacionalnog interesa. Prije negoli se spomenu situacije u kojima će spomenuto određenje primijeniti, valja konstatirati da je navedena sintagma tipičan devetnaestostoljetni, nacionalno-agitacijski ideologem koji će Kukuljević očito skovati na licu mjesta potaknut neposrednim uvidom u povijesnu građu koja će mu postojanje vladarskih osoba učiniti prezentnijim. Kukuljevićevo “vrijeme hrvatskih kraljeva” označava tako prije

¹⁵ Kukuljevićeva terenska istraživanja, na kojima pažnju jednako poklanja i pisanim, ali i drugim materijalnim spomenicima, nepokretnoj baštini i kulturnom krajoliku u cjelini, hrvatska je historiografija odavno prepoznala kao značajan metodološki iskorak u kontekstu tadašnje historiografske prakse. Usp. Jaroslav ŠIDAK, “Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije”, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1981., 297 – 323; Viktor NOVAK, “Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru”, *Zadarska revija*, 3, Zadar, 1954., 292 – 308. O povijesti statusa kulturno-umjetničkih spomenika kao materijalnih povijesnih izvora, usp. Arnaldo MOMIGLIANO, *Antička povijest i antikvar*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2012., 54 – 66; Francis HASKELL, *History and its Images. Art and the Interpretation of the Past*, Yale University Press, New Haven & London, 1993.

¹⁶ Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, “Naša povijesna istraživanja”, *Obzor*, 79 – 80, Zagreb, 5. i 7. travnja 1873.

svega imaginarno zlatno doba, mitsko vrijeme društveno-političke potencije i blagostanja naroda koje etnohistorija gotovo svake moderne nacije uključuje kao nužni topos vlastitoga povijesnog utemeljenja.¹⁷ Osim osnovne kvalitete političkog suvereniteta koji jamči institucija narodnog vladara, zlatno doba redovno je i vrijeme kulturnog i duhovnog prosperiteta. Za načelno uvjerenje da se politička moć i društveno blagostanje očituju u graditeljstvu i umjetnosti Kukuljeviću i ne treba egzaktne potvrde u onome što vidi. Zlatno doba hrvatske državnosti po definiciji je izgubljena, nepovratno prošla stvarnost; spomenički prežitci na koje nailazi nikako ne mogu biti njezina realna mjera, tek opomena na kolektivni zaborav i nebrigu prema vlastitom povijesnom nasljeđu.

Lamentacija nad istraživački zanemarenim i zapuštenim spomenicima nacionalnog srednjovjekovlja bit će tako dominantni retorički modus u kojem Kukuljević tijekom svojih putovanja u Dalmaciju želi svrnuti pažnju na taj dio graditeljske i spomeničke baštine. Inferiorni položaj srednjovjekovnog nasljeđa u odnosu na klasičnu baštinu svakako je i opće mjesto koje Kukuljevića potvrđuje kao sudionika vlastitoga vremena, no težom se nastoji i izravno parirati tradiciji istraživanja antičkih spomenika na tlu Dalmacije. U izvješću o putovanju 1854. Kukuljević će višekratno upozoravati na manjak interesa za baštinu nacionalnog srednjovjekovlja, implicitno prozivajući lokalne polihistore i antikvare zbog njihovih istraživačkih težišta, a sasvim će otvoreno definirati i svoj stav prema kultu antike, koji naziva “mahnijom za klasičnostju”, tvrdeći da je “zasliepila oči i úm sviuh skoro izpitateljah starine, te oni zaboraviše na kršćanstvo i srednji viek, i zabavljашe ugodno sve do sada učeni sviet, samo s klasičkim ostanci.”¹⁸ Navedeni citat zaključna je rečenica pasusa o Solinu, koji, dakako, predstavlja simbolički ključno mjesto u pripovijesti o hrvatskoj kulturnoj dominaciji na osnovi antičkog supstrata. “Solin-grad sa gledišta rimskih starinah i vremenah opisan je čestokrat od domaćih i inozemnim pisacah u različitih jezicih svieta, ali gleda svoje znamenitosti i starinah srednjega vieka, nije još po nikomu opisan. Pa ipak je poznato, da u okružju solinskom stolovaše svi skoro hrvatski kraljevi, poznato je da na razvalinah rimskih sagrađiše isti kraljevi ponosite crkva i veličanstvene monastire; poznato je, da u solinskog crkvi sv. Stjepana koju god. 830. Jelena žena hrvatskog vladara Mojslava ili Miroslava unutar zidinah solinskih sagrađi, svi skoro vladari hrvatsko od Trpimira do Stjepana II. dadoše se zakopati, a

¹⁷ Usp. Anthony D. SMITH, *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*, Oxford University Press, New York, 2003., 166 – 217.

¹⁸ “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 18, Zagreb, 1855., 277.

nad njihovim grobom pjevaše dan i noć žalobne pjesme pobožni redovnici sv. Benedikta. U najnovije vrijeme nadjoše starinari nad razvalinama rimskih spomenikah, ostanke iz srednjega vijeka, pomješane s rimskimi, i mnoge druge znakove krepkoga i dugotrajnoga kršćanskoga života na osnovi poganskoga gospodstva.”¹⁹ Sve o čemu Kukuljević tako rječito piše rezultat je arhivskoga rada, odnosno ne može se doslovno vidjeti; ranosrednjovjekovna zdanja Salone, čiji će arheološki ostatci svjetlo dana ugledati tek u vrijeme don Frane Bulića, Kukuljević može samo zamišljati na temelju povijesnih svjedočanstava i pripovjednih izvora koji doista spominju samostane što ih daje sagraditi Trpimir i crkve koje podiže kraljica Jelena.²⁰ Kukuljevićeve informacije o aktualnim nalazima “ostanka iz srednjega vijeka” valja stoga uzeti s krajnjom rezervom; ranokršćanske nalaze djelomično su otkrila pak iskapanja Francesca Carrare. Ostavi li se po strani nasumičnost izrečenih tvrdnji, Kukuljevićeva predodžba Salone jasno otkriva zaokret u ideološkoj perspektivi; umjesto sjajne antičke metropole i ranokršćanske nadbiskupije, Kukuljević zamišlja rasute dokaze hrvatske političke moći. Osim Solina s kliskom utvrdom – također lokalitetom o čijoj povijesnoj važnosti čita u literaturi još od Konstantina Porfirogeneta, što mu također daje za pravo utvrditi da su je “još hrvatski vladari sagradili”, Kukuljevićeva karta ranosrednjovjekovne Dalmacije uključuje i druga vjerojatna sjedišta hrvatskih vladara. Očito pod dojmom privilegija i drugih isprava, netom pročitanih i prepisanih tijekom rada u zadarskom arhivu c. kr. Namjesništva, a koje hrvatski vladari potpisuju u Bijaćima, Šibeniku, Solinu itd., Kukuljević pokušava pronaći vezu između onoga što čita i vidi.²¹ Uspjeh je,

¹⁹ “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 18, 277.

²⁰ Pripovijedanje Tome Arhiđakona o crkvi što ju daje podići kraljica Jelena potvrdit će se u nalazištima na solinskom lokalitetu Gospinom otoku, gdje su još arheološka iskapanja predvođena F. Bulićem otkrila trobrodnu baziliku i fragmente sarkofaga s natpisom koji identificira počivalište kraljice Jelene, žene kralja Mihajla i majke kralja Stjepana. Ostala grobišta otkrivena na tom lokalitetu iz kasnijeg su vremena. Ante PITEŠA – Ivana MARIJANOVIĆ – Aida ŠARIĆ – Jerko MARASOVIĆ, “Mjesta i spomenici”, *Starohrvatski Solin*, Katalog izložbe, Arheološki muzej Split, Split, 1992., 121 – 130. Svjedočenje tzv. Trpimirove darovnice o benediktinskom samostanu što ga daje sagraditi knez Trpimir povezuje se s arhitektonskim sklopom na lokalitetu Rižinice koji je također još ubicirao don F. Bulić. Unatoč različitim interpretacijama toga arhitektonskog sklopa, većinski se prihvaća teza da je posrijedi samostanski kompleks. Ante PITEŠA et al., “Mjesta i spomenici”, 115 – 118. Usp. također na i. mj. (*Starohrvatski Solin*) Milan IVANIŠEVIĆ, “Povijesni izvori”, 31 – 88.

²¹ U izvještaju se čak uzgredno upušta i u rasprave o sjedištima hrvatskih vladara, zaključujući da nisu stolovali samo na jednom mjestu, odnosno da je samo Solin bio postojano sjedište, dok su Nin i Biograd bili samo povremena sjedišta, tobože zbog nepovoljnoga geografskog položaja. Usp. Ivan KUKULJEVIĆ, “Izvestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 17, Zagreb, 1855., 264 – 265.

razumljivo, minimalan: pri posjetu Biogradu Kukuljević će se moći tek pozvati na svjedočenje Šimuna Ljubavca o postojanju ruševina kraljevskog dvora koje su se još mogle vidjeti u 17. stoljeću,²² a i posjet Šibeniku, gradu u kojem su također “jošt u 11. stoletju hrvatski vladari svoj dvor (castrum) imali”,²³ nužno će njegovu pažnju preusmjeriti na spomenike kasnijega vremena. Nin će posjetiti tek na putovanju 1856.: opterećen ideološkom predodžbom o povijesnom značaju mjesta, odnosno značenjem koje je devetnaestostoljetna nacionalna ideologija pridavala tom biskupskom sjedištu, Kukuljević će i Nin biti sklon vidjeti kao polunapušten i porušen grad, čije se otužno stanje ima pripisati isključivo manjku nacionalne svijesti.²⁴ Taj raskorak između romantične predodžbe o tome da se politička moć ranosrednjovjekovne hrvatske države trebala očitovati u graditeljstvu i umjetnosti te onog što može i umije vidjeti, Kukuljević može prevladati tek neprovjerenim pretpostavkama, a povijesni izvori koji po prirodi svoga pravno-imovinskog sadržaja doista spominju osnivanje samostana i darovanje zemljišta, razumljivo potiču njegovu maštu. “Krasni pilovi urešeni umjetnim rezarijama i nakiti te s kipovi Adama i Eve, doneseni i uzeti su, kao što predavanje kaže, iz stolne crkve Bihačke,

²² Prema svjedočenju Lučićeva suvremenika Šimuna Ljubavca, ruševine palače hrvatskih kraljeva navodno su se još u 17. stoljeću vidjele kao brdeljak posred Biograda. Usp. Stjepan ANTOLJAK, “Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara”, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., 275. Kukuljević je u svojoj biblioteci posjedovao rukopisni primjerak Ljubavčeva glavnoga topografsko-historiografskog djela o zadarskome području pod naslovom *Storica Dissertazione del Contado e Territorio di Zara*. Usp. Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., 133 – 134.

²³ Zaključak da je u Šibeniku bio kraljevski dvor Kukuljević posredno izvodi na temelju poznatih mu povijesnih dokumenata, odnosno diplomatskih isprava koje navode ime grada (*castruma*) Šibenika kao mjesta vlastita stupanja na snagu (darovnica Petra Krešimira IV. zadarskom samostanu benediktinki iz 1066.; darovnica Stjepana II. splitskom benediktinskom samostanu iz 1089.). Ta će se pretpostavka zadugo ponavljati kroz hrvatsku historiografiju. Pojam dvora, tj. rezidencije u ranom srednjem vijeku kao stalnog ili privremenog boravišta kraljeva relativizirao je već Lj. Karaman, ne osporavajući međutim njihovo postojanje, osobito na lokalitetu Bijaća. Usp. Ljubo KARAMAN, “Jesu li u Bijaćima kod sv. Marte bili hrvatski kneževski dvorovi?”, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930., 147 – 178. O hrvatskim ranosrednjovjekovnim kraljevskim rezidencijama vidjeti i Tomislav MARASOVIĆ, “Bijaći u svjetlu proučavanja ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija”, *Starohrvatska prosvjeta*, III, 26, Split, 1999., 331 – 359.

²⁴ “Žalostan pogled nevidi se skoro drugo do razvalinah. Kuće razorene, crkve razsute ili zapušćene, sgrada oko grada poluporušena, uresi na zidovih, osobito lavovi na gradskih vratih i na kući starih glavarah mletačkih, oštetjeni i polomljeni kao i napisi mletački i rimski, od kojim mnogi služe za skaline i za tarac ili su uzidani s drugim kamenjem u novie kuće. Svuda propast, svuda tuga. Razoren je biskupov grad i stolica ona na kojoj stari biskupi rimski stolovaše bivši uznešeni za jezik slavjanski, uza jezik svoj sveti, za koj vodjaše oni veličanstveni duševni boj. A nad svimi svietli u povjestnici hrvatskoj Grgur biskup Ninski najveći neustrašivi branitelj najsvetije svetinje naroda svoga.” Gradski muzej Varaždin, Fond Kukuljević, *Dnevnici s putovanja*, bilježnica 1, nadnevak 21. rujna (Zadar), 47 – 48.

što je još kralj Krešimir dao sagraditi, te svjedoče da je za vrijeme kraljevah hrvatskih umjetnost graditeljstva i kiparstva ili vajarstva bila na dosta velikom stepenu” – konstatira Kukuljević, činjenično pogrešno, pred Radovanovim portalom.²⁵ Prilikom posjeta Biogradu otići će i na nasuprotan mu otok Pašman, jer zna da je u Tkon preseljena tzv. rogovska, odnosno biogradska benediktinska opatija sv. Ivana Evanđelista osnovana i povlasticama obdarena od kralja Petra Krešimira;²⁶ kako ni u Tkonu međutim ne nalazi vidljivoga svjedočanstva arhitekture iz 12. stoljeća, može tek ustvrditi da “žalibože stoji i ova crkva, u kojoj se podobro sačuvan gotički natpis iz 14. vieka nalazi, sada sasvim prazna i pusta, a njezine pukotine svjedoče da će do skora nestati i ovog gradjevnog spomenika kao tolikieh drugieh po Dalmaciji.”²⁷ Premda većina običenih lokaliteta u tom trenutku ne odaje dakle vidljivih tragova svojih ranosrednjovjekovnih slojeva, Kukuljević radi jasan ideološki zahvat: gdje god je kakva povijesna referenca na “vrijeme hrvatskih kraljeva” moguća, on nastoji identificirati spomenik na osnovi njegove ranosrednjovjekovne genealogije.

²⁵ Kukuljević misli na Bijaće. Predanje da je u Bijaćima bio reprezentativan rezidencijalni sklop s crkvom općepriputno je od sredine 18. stoljeća; kao bogati kraljevski arhitektonski kompleks, grad-nasljednik Salone, opisuju ga Riceputi (*Memorie di case dalmatiche nella storia della vita di S. Giovanni Orsini vescovo di Traù scritta dal padre Filippo Riceputi e pubblicata dal canonico Stefano Paulovich Lucich, con appendici*, Zadar, 1864., 161 – 164) i Farlati, potonji tvrdeći da su mu se navodno još u njegovo doba zapažali tragovi (Daniele FARLATI, *Illyrici Sacri. Tomus primus. Ecclesia Salonitana*, Venetiis, 481); Riceputi spominje da je gradom bijaćkih ruševina bila sagrađena, tj. obnovljena trogirskoga katedrale. Tvrđnju da je Radovanov portal trogirskoga katedrale prenesen iz Bijaća donosi i djelo trogirskoga opata Vicka Celija Cege iz 1855. (*La chiesa di Traù, descritta nell' anno 1854.*). Kao što primjećuje Karaman, tradicija o bijaćkom podrijetlu trogirskog portala pogodovala je nacionalnom osjećaju, pa je iz tih pobuda i Kukuljević objeručke prihvaća, dopunjujući predaju tvrdnjom da su posrijedi upravo stupići sa skulpturama Adama i Eve navodno preuzeti s crkve koju je dao graditi Krešimir. Ljubo KARAMAN, “Portal majstora Radovana u Trogiru”, u: *Odabrana djela*, Split, 1986., 521 – 523 (izvorno objavljeno kao *Rad JAZU*, 262, Zagreb, 1938., 1 – 77); I. KARAMAN, *Iz koljevke hrvatske prošlosti*, 149 – 151. Skulpture Adama i Eve danas se smatraju djelom jednog od majstora koji su radili s Radovanom, odnosno dovršili portal nakon njegove smrti. Što se Bijaća tiče, arheološka istraživanja dopuštaju mogućnost da se dijelovi arhitektonskog kompleksa otkopanog na toj lokaciji interpretiraju kao ranosrednjovjekovna rezidencijalna gradnja. Usp. Tomislav MARASOVIĆ, “Bijaći u svjetlu proučavanja”, 336 – 341, 356.

²⁶ To su sve podatci do kojih Kukuljević dolazi tijekom rada u zadarskom arhivu, gdje čita zbornik prepisanih isprava vezanih uz benediktinski samostan sv. Ivana Evanđeliste od njegova osnutka do 14. stoljeća, između ostalog i ispravu kojom Petar Krešimir samostanu u Rogovi daje egzempciju od obaveza iz 1059. g.

²⁷ “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 17, Zagreb, 1855., 266. Natpis koji Kukuljević spominje nalazi se nad vratima gotičke crkve i na njemu čita da je crkvu nanovo sagradio opat Petar Zadranić 1369. godine i da je posvećena sv. Kuzmi i Damjanu te sv. Antemiju, Leonciju i Euprepiju.

IDEOLOŠKO ZNAČENJE STILA

Unatoč načelnom stavu o fatalnoj izgubljenosti monumentalnih svjedočanstava, Kukuljević će tijekom svoja dva putovanja u Dalmaciji ipak uočavati i konkretne, postojeće spomenike, koje će više ili manje uspješno identificirati i bez poznavanja pisanih povijesnih izvora. Na prvom putovanju 1854. u “vrijeme hrvatskih kraljeva” smjestit će tako tada još stojeće crkve sv. Nediljice i sv. Vida u Zadru;²⁸ uz spomen obiju dometnut će i konstruktivnu opasku o njihovu zapuštenom stanju, odnosno potrebi konzervatorske sanacije i primjerene prezentacije, što nesumnjivo valja dovesti u vezu s njegovim nedavnim imenovanjem na mjesto konzervatora za Hrvatsku i Slavoniju (1853.). Istu će napomenu uputiti i u pogledu Sv. Donata, koji također smatra vrlo starim spomenikom, no u dataciji se poziva na predaju da crkva vjerojatno seže još u predkršćansko rimsko doba, očito ne usuđujući se izvoditi samostalne zaključke. Prilikom posjeta Ninu 1856. Kukuljević će detaljno opisati crkvu sv. Križa identificirajući je kao izgrađenu u “bizantinskom slogu na krst”, a istu će kvalifikaciju dobiti i obližnji Sv. Nikola kod kojeg zastaje na putu za Nin.²⁹ U razdoblju između svoja dva putovanja u Dalmaciju Kukuljević će dodatno uvećati svoje znanje iz povijesti umjetnosti, što zbog intenzivnog rada na *Slovníku*, što zbog već spomenutog imenovanja na funkciju konzervatora. Ekstenzivni opisi arhitekture koje donosi u dnevniku putovanja 1856./1857. svjedoče o baratanju

²⁸ U spomenutom izvješću za sv. Nediljicu reći će da je “sagrađena još za vrijeme hrvatskih kraljevah, u kojoj razvaljeni i razbacani stoje ostanci kiparstva od 10. i 11. vieka, koji bi svaki muzeum resili, a u crkvi stoji slika jedna stara prosjakinja, koja spavajući na grobnih pločah ovdje zakopanih predjah zadarskih, milostinju moli od inostaranca koji slučajno ovamo zabludi.” “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 17, Zagreb, 1855., 264; crkvu sv. Vida detaljno će opisati u dnevnicima tijekom putovanja 1856. “Ova crkva sagrađena je na krst poput crkve sv. Križa u Ninu, samo da nema dvie oblice. Od zgora ima kubu sa dva obla prozora i sa slipećim oblimi luci. U nutra su bile tri kapele s oblim svodom, u svakom uglu bijaše obla uložnica. Kuba počiva na četiri debelih četverouglatih pilovih. Prie 50 godinah čitala se je u njoj misa. Sada je ova crkva stan nečistoga blaga, octa, vina i svakojake ropotarie, u jednom uglu kraj bevande leži stari kip Sv. Vida iz kamena, a na njemu posuda vinska. Sadašnji gospodar želi još zdanje ovo produžiti i jedan zid izidati, čim će se stara slika crkve sasvim uništiti.” Gradski muzej Varaždin, FK, *Dnevnici s putovanja*, bilježnica 1, nadnevak 22. rujna (Zadar), 51. Sv. Nediljica, trobrodna crkva ranoromaničkih obilježja iz 11. stoljeća srušena je 1890., a Sv. Vid, crkva križnog tlocrta s kupolom, 1877. Usp. Ivo PETRICIOLI, *Od Donata do Radovana*, Književni krug Split, Split, 1990., 28 – 30, 42.

²⁹ “Sagrađena je u bizantinskom slogu na krst. U sriedini ima iznutra kubu sa trih stranah okugle kapele a na četvroj gdje je ulaz od zapada, jest peterouglasta. Svod kube načinjen je na krst, a rebra počivaju mu na četiri pilovi četverouglastih. Kapele i prostor pri ulazu imadu okrugli svod. Nad srednjom kubom stoji osmouglasti zvonik, na starijom okruglom zidu, na kom počivaše prije kuba u novie doba sagrađili su nad vratima mali prozračni zvonik za zvonove, kakovi se po svem primorju vide. Prozori su sasvim uzki i to iz vana uži a snutra širji. U sredini crkve stoji okrugli kratki stup što je po svoj prilici služio za podnožje oltara. Ova crkvica mogla bi se lahko popraviti jer zidovi nisu mnogo izkvareni.” Gradski muzej Varaždin, FK, *Dnevnici s putovanja*, bilježnica 1, nadnevak 21. rujna (Zadar), 46 – 47.

potrebnom terminologijom; pri identifikaciji spomenika pseudohistorijska određenja u potpunosti su zamijenjena stilskim. Stilske kategorije omogućit će mu da u fokus uvrsti puno širi raspon spomenika: ideja nacionalnog srednjovjekovlja više se isključivo ne zasniva na potencijalnoj pripadnosti spomenika povijesnom vremenu srednjovjekovne hrvatske države, već se asocira sa svim spomenicima u čijim stilskim obilježjima Kukuljević prepoznaje “srednjovjekovni” karakter. Općenito obilježje njegova poimanja srednjovjekovne arhitekture jest, naravno, njezina pretpostavljena antiklasičnost; u skladu s ukusom vremena kojemu sam pripada osobno prednost daje gotici, no oblikovni dijapazon Kukuljevićeva nacionalnog srednjovjekovlja nužno uključuje i druge stilske sustave. Već spomenuti *bizantinski slog*, odnosno stil Kukuljević je preuzeo iz stručne literature 19. stoljeća, u kojoj su teze o bizantskom ili čak orijentalnom podrijetlu romanike općeprihvaćeno mjesto.³⁰ Na osnovi takvih teza i Kukuljević će oznaku „bizantinski“ rabiti uglavnom za predromaničku i ranoromaničku arhitekturu; za neke primjere zrele romaničke arhitekture koristi i pojam „lombardo-bizantinskog sloga”.³¹ Posrijedi su dakle spomenici koje je na putovanju 1854. smještao u *vrijeme hrvatskih kraljeva*; osim već spomenutih crkava u Zadru, Ninu i okolici, Kukuljević će crkve *bizantinskih* oblika nalaziti i drugdje, pogotovo ondje gdje idealno potvrđuju slavenski identitet populacije, primjerice u Omišu, Poljičkoj krajini itd. Premda se na prvi pogled takva zamjena povijesnog određenja stilskim ne čini adekvatnom sa stanovišta nacionalnog prisvajanja spomeničke baštine, konotacije koje Kukuljević veže uz *bizantinski* stil imaju upravo tu funkciju. Polazeći od pogrešne, odnosno pojednostavljene teze o Justinijanu kao rodonačelniku “bizantskoga” stila te tendenciozno iskrivljene postavke o carevu slavenskom podrijetlu, Kukuljević će bizantinizam tumačiti kao svojevrsnu anticipaciju slavenstva i slavenske kulture koja će se razviti na antičkome temelju ili točnije, na ruševinama antičkoga svijeta;³² Kukuljevićev će bizantinizam idealno utjelovljivati

³⁰ Xavier BARRAL i ALTET, *Protiv romanike? Esej o pronađenoj prošlosti*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2009., 87 – 91.

³¹ Zadarsku katedralu će već prilikom posjeta 1854. identificirati kao “lombardsko-bizantinski” slog. “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.”, *Neven*, 17, Zagreb, 1855., 264.

³² Pomodne teze o bizantinizmu romaničke arhitekture Kukuljević će na osnovi informacije o mjestu rođenja careva Justinijana i Bazilija jednostavno prisvojiti kao svojevrsnu protoslavensku komponentu: “U svih njegovih sgradah [tj. izgrađenih u vrijeme B.-ova carevanja, op.a.] vidi se onaj ljepi od Justiniana započeti ukus, koj poslie pod imenom bizantinskoga stila vladaše dugo vrieme po svoj Europi, koja nije ni snivala, da je taj stil slavenski duh stvorio, kao što su stvoreni bili oni zakoni, što su sve do naših vremenah svietom upravljali.” *Slovník umjetnikah jugoslavenskih. Od Ivana Kukuljevića Sakcinskog*, Tiskom Narodne tiskarne Dra Ljudevita Gaja, Zagreb, 1858., 22. I Justinijan i Bazilije uvršteni su naime u *Slovník* kao investitori, mecene i graditelji. Usp. “Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.” 20 – 22, 128 – 130.

kulturnu specifičnost južnoslavenskih pokrajina kao zone dodira zapadnoga i istočnoga kulturnog kruga, predmnijevajući njihov etnički, vjeroispovijesni i drugi pluralizam koji će se obrazovati stoljećima nakon bizantske uprave u jadranskom bazenu. Kao što je već napomenuto, takva identitetska podloga za Kukuljevića neće biti protivna jasnom hrvatskom identitetu dalmatinskih krajeva; štoviše, na taj se način implicitno ukazuje na sposobnost da upravo hrvatska nacionalna ideja asimilira različite kulturne tradicije, naglašavajući pri tom superiornost njezine slavenske etnogeneze.

Za jasnije razumijevanje Kukuljevićeve slike nacionalno specifične umjetničke baštine u Dalmaciji valja ukratko pojasniti i njegov odnos spram drugih umjetničkih razdoblja i stilova. Premda je težište njegove vizualne pažnje bilo na arhitektonskim oblicima za koje je smatrao da pripadaju razdoblju srednjega vijeka (osim *bizantinskog* i *lombardo-bizantinskog* to su *romanski* (romanički) i gotički stil odnosno *slog*), Kukuljevićevo će u biti deskriptivno razumijevanje arhitektonskoga stila – a koje je bilo sasvim u skladu s eklektičkom umjetničkom svijesću njegova vremena – dopustiti da u tu sliku uvrsti raspon spomenika koji i vremenski i stilski nadilazi općeprihvaćene granice srednjovjekovlja. To se osobito odnosi na spomenike, odnosno lokalitete kod kojih dominiraju spomenici iz kasnijih stoljeća, a od nedvojbenog su nacionalnog značaja; prvenstveno oni koje danas smatramo reprezentativnim primjerima renesanse na Jadranu, primjerice, kapela bl. Ivana Trogirskog ili šibenska katedrala sv. Jakova. Opisujući potonju građevinu, Kukuljević neće isticati njezina renesansna obilježja, već će nastojati evocirati jednu neodređenu, eklektičku, antiklasičnu slikovitost ukupnoga dojma, smatrajući da ta kvaliteta signalizira nacionalnu specifičnost umjetničkog izraza, ali i originalnost umjetnika za čije autorsko djelo katedralu smatra.³³ Na Kukuljevićevu horizontu razumijevanja renesansa “pripada” Italiji; kada i prepoznaje renesansni oblikovni rječnik, Kukuljević ga jednostavno definira kao *talijanski* ili *toskanski*, smatrajući ga nacionalno specifičnim za *umnu* Italiju, ali ne i za hrvatsku Dalmaciju, čija umjetnička krvna grupa u osnovi isključuje toleranciju prema kultu klasičnih oblika. Takvoj romantičnoj, nacionalnoj estetizaciji povijesnog materijala koju Kukuljević sprovodi, a koja na osnovi jedne vrlo općenite predodžbe o srednjem vijeku

³³ Primjerice, stilska identifikacija šibenske katedrale sv. Jakova glasi: “Rečena crkva sagradjena je na sliku rimskih basilikah, osobitim ukusom, pomješanim gotičkim, bizantinskim i talijanskim slogom 15. vieka”, odnosno “ima sliku rimskih bazilika, ali je u njenom stroju pomiešan slog romanski, bizantski, gotički i arabski”. *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfā i Italije* (Zagreb, 1873.), u: Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Izabrana djela*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997., 444. Usp. i *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, 253.

u svoju orbitu teži uvući i stilska obilježja koja u njega ne spadaju, podliježu zapravo svi dalmatinski gradovi: ne samo Zadar s doista jakim predromaničkim i romaničkim slojem i Split s antičkom baštinom³⁴ već i Šibenik, Trogir i Dubrovnik sa svojim najreprezentativnijim građevinama. U pokušaju da prepozna Dalmaciju kao kolijevku nacionalnog srednjovjekovlja Kukuljeviću će svakako pomoći i okolnost da povijest umjetnosti njegova vremena još nije rehabilitirala barok kao umjetnički vrijedan fenomen; manjak estetičkih predispozicija za razumijevanje graditeljskih spomenika baroka najviše će mu u prilog ići u slučaju Dubrovnika: aproksimativna uporaba kategorije stila s jedne i potpuno ignoriranje baroknog sloja s druge strane rezultirat će potpunom anamorfozom povijesne slike Grada, kojom dominiraju četiri spomenika za koje Kukuljević misli da ne prelaze datum Velike trešnje. Osim Kneževa dvora i Sponze na kojima ne prepoznaje ili zanemaruje intervencije iz kasnijeg vremena, to su samostani Male braće i dominikanaca kao jedini “divni ostanci spomenika starodubrovačke umjetnosti”.³⁵

ZAKLJUČAK

Koliko god Kukuljevićeva ideološki motivirana konstrukcija o nacionalnom srednjem vijeku u Dalmaciji bila osporiva sa suvremenoga znanstvenog stanovišta, ona predstavlja prvorazredni dokument o nacionalno-integracijskim procesima s jedne te ulozi nacionalnih ideologija u razvoju discipline povijesti umjetnosti s druge strane. Nastajući u povijesnom trenutku kada se uključivanje Dalmacije u hrvatski nacionalno-integracijski proces doima neizvjesnim ili ugroženim,

³⁴ Slučaj Splita s evidentnim antičkim slojem kao najvećom atrakcijom Kukuljević će u *Putnim uspomenu* narativno razriješiti kao ravnopravnu kompeticiju antike i srednjega vijeka; već u izvještaju o putovanju 1854. navodeći kronološkim redom sve intervencije i raskošnu opremu splitske katedrale iz kasnijih stoljeća kao “riedke i liepe spomenike za historiju hrvatske umjetnosti”, u *Putnim uspomenu* zaključuje: “I tako možemo čistom savješću kazati, da se je unutar prostorija spljetske carske palače, u srednjem vijeku, vješto natjecao um hrvatsko-dalmatinski s umom starih Rimljana vremena Dioklecijanova. Dočim izvana pred hramom, sa visoka čudotvorna zvonika, umotvorni duh hrvatskoga spomenika nekim ponosom gleda na egipatsku sfinđu, ležeću na njegovom podnožju, i prenešenu onamo po caru Dioklecijanu iz Palmire ili kojega drugoga grada.” *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije* (1997.), 456.

³⁵ Dominikanski samostan, tj. crkva “sagrađena je početkom XIV. vijeka u romanskom i gotičkom pomješanom slogu. Znamenito je njezino svetište, sakristane i pobočna vrata, urešena arhitektoničkim nakiti osobite vrsti”, dok se samostan i crkva male braće “počeše graditi u XIV. vijeku” i to u “romanskom slogu”. *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije* (1997.), 492 – 493.

što zbog političkih okolnosti, odnosno razjedinjenosti hrvatskih zemalja, što zbog konkurentnih nacionalnih ideologija, Kukuljevićevo forsiranje hrvatskog identiteta dalmatinskoga kulturno-povijesnog nasljeđa predstavlja ciljanu ideološku akciju. Predodžba o kulturi hrvatskog srednjovjekovlja u Dalmaciji u aktualnom se političkom kontekstu suprotstavlja regionalističkoj svijesti slavo- i italodalmatinski orijentiranih građanskih slojeva, koji kulturni identitet Dalmacije tradicionalno zasnivaju na kultu antike i kontinuitetu klasičnih vrijednosti zapadnoeuropskoga kulturnog kruga, kao i srpskoj nacionalnoj ideji koja pak južnoslavenski kulturni supstrat, osnovu na kojoj se Dalmacija treba uključiti u proces hrvatske nacionalne integracije, teži protumačiti u korist svoga nacionalnog imena.

Kukuljevićeva predodžba nacionalnoga graditeljskog srednjovjekovlja u Dalmaciji, premda izgrađena na relativno općenitom poznavanju tada pomodnih teorija o bizantskom podrijetlu romanike i veličanju gotike kao autentičnoga nacionalnog stila, uvelike je promijenila dotadašnju percepciju dalmatinske spomeničke baštine. U nas zasigurno među prvima plasiravši ideju da upravo u baštini srednjovjekovlja valja tražiti temelje nacionalno autentične kulture, Kukuljević bar neizravno stoji na početku istraživanja koja će u narednih stotinu godina zaokupljati povijest umjetnosti, arheologiju i druge srodne discipline, izgrađujući koncept *starohrvatske* umjetnosti (arhitekture i skulpture) kao zasigurno najdugovječniji kompleks nacionalnom idejom motiviranog znanja na imenovanom znanstvenom području. Ima li se pri tom na umu i niz teorijskih pitanja koja će se otvoriti u okviru tih istraživanja – poput primjerice odnosa centra i periferije u recepciji stilskih fenomena ili pak problema kontinuiteta i diskontinuiteta između antike i srednjeg vijeka, možda je moguće čuti kako Kukuljevićeve ideološki jasno zasnovane teze još i danas odjekuju hodnicima relevantnoga znanstvenog diskursa, potvrđujući da nacionalni identitet ne prestaje biti bitan ulog u traženju mogućih odgovora.

Ivana MANCE

IVAN KUKULJEVIĆ IN DALMATIA IN 1854 AND 1856: MEDIAEVAL MONUMENTS AS A FOOTING OF CROATIAN NATIONAL IDENTITY

SUMMARY

In this article, the author analyses and interprets the image of the cultural and the historical heritage of Dalmatia that Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) created during his two visits to this region in mid sixth decade of the 19th century (in 1854 and 1856). The author's main thesis is that this image represented a significant change in the historiographic and historical-artistic interest for Dalmatian past and its monuments that had prevailed until that time. Kukuljević's biased treatment of the mediaeval period as the historical heritage deserving priority on the national level was placed in opposition to the long-time dominant notion of the cultural and historical identity of Dalmatia based on the Antiquity cult. The author places Kukuljević's attempt to rename Dalmatian historical landscape to the cradle of Croatian mediaeval past into the context of the history of Croatian lands, emphasising thereby the striving for including Dalmatia into the process of Croatian national integration as crucial ideological motivation. By analysing Kukuljević's discourse, the newly awakened interest for the architectural heritage of Croatian mediaeval period is illustrated; it is further indicated to the changes in the evaluation of the monumental heritage, as well as to the expected, i.e. characteristic methodological mistakes. Having placed Kukuljević's approach to the cultural and historical identity of monuments into an adequate epistemological and historical context, the author confirms the importance of his contribution to the development of the historiographic and historical-artistic interest for the cultural and the historical heritage of Dalmatia.

Keywords: Ivan Kukuljević Sakcinski; Dalmatia; mediaeval cultural heritage; Antiquity cult; national identity; cultural history.